

THE SYNDIC'S CHAPEL STYLUS LUXURIANS

Dinsdag 18 februari 2014, 21.00 uur
Episcopal Church
Groenburgwal 42 Amsterdam

Magister: Henk van Benthem

Meester-composities van Adriano (Willaert), (Jan) Gabrieli,
Praetorius en Sweelinck
m.m.v The Syndics' Cornetts and Sackutts

Laudate Pueri Dominum, psalm 112 (prot. 113)

1a Eenstemmig, volgens Solesmes (ca.1860)

1b Adriaan Willaert: à 8, 1550

De uit Vlaanderen afkomstige Adriaan Willaert (geb. 1489) kwam in 1522 dienst bij de familie d'Este, hertogen van Ferrara, en werd vijf jaar later op 38-jarige leeftijd benoemd tot Magister capellae cantus ecclesiasticae Sancti Marci. Deze functie oefende hij uit tot zijn 77ste levensjaar. Hij stierf op 7 december 1562. Willaert was vooral bekend onder de naam 'Adriano'.

Zijn stijl is uiterst evenwichtig. Hij maakte een einde aan de ongrijpbaarheid van Josquin (geb. 1450) en Obrecht (geb. 1458): geen lange cantus firmi meer, maar korte melodische fragmenten die steeds met een dissonantformule afsluiten. Hij was niet modern, eigenzinnig en revolutionair, zoals de oudere Paul Hofheimer (geb. 1459) of Adam von Fulda (geb. 1545), maar degelijk en functioneel met een groot gevoel voor harmonische afwisseling.

De zangersgroep in tweeën verdeeld, elkaar toezingend (antifonale zang), is al zo oud als de liturgische muziek zelf. De ene helft zingt de oneven coupletten van een psalm of een hymne, de andere helft de even coupletten. Toen echter de harmonische muziek zijn intrede in de liturgie deed, was dat meerstemmig zingen aan één deel van groep voorbehouden, het andere deel zong gewoon eenstemmig. Dit is bijvoorbeeld het geval in de hymnen van Dufay (15e eeuw), en ook bij Adriano's hymnen (1542) en sommige van zijn psalmen (1550). Dat had consequenties voor de opstelling. Misschien verzamelden de zangers die meerstemmig zongen zich nog rond de bigonzo (grote muziekstandaard)

Deze verdeling had ook een sociaal aspect had. De ene helft bestond uit musici, cantores, geheugenkunstenaars, de andere helft niet speciaal uit musici, maar uit theologen, intellectuelen, bestuurders. Iedereen deed mee; er waren geen toehoorders. Maar als de composities minder complex en toegankelijker worden en het algemene opleidingsniveau hoger wordt, wordt het karaktersverschil kleiner. En als men afstand doet van de bigonzo waarop één groot muziekboek was geplaatst, en daarvoor in de plaats kleine, handzame stemboeken gebruikt, kan men weer tegenover elkaar staan en elkaar toezingen.

Inderdaad ontstonden er twee aan elkaar gelijke groepen, elk met hun eigen magister (dirigent / componist), Adriano en Jachet (van Mantua) ook een Vlaming. Maar twee kapiteins op één schip, dat hield niet lang stand. Al gauw zette Adriano beide koorhelften meerstemmig en daar is de vanavond te zingen *Laudate pueri* de eerste van.

Antonio Gardane, Adriano's uitgever in 1550, spreekt van 'Salmi spezzadi'. (spezzati?) 'Spezzare' betekent 'splitsen / doorbreken'. 'Spezzare una cantilena' betekent: rusten toevoegen aan de compositie. Als de ene koorhelft een rust, een gat heeft springt de andere koorhelft daarin, oftewel, de ene koorhelft zwijgt als de andere zingt. Om en om zingen ze een heel psalmvers. In het 'gloria patri' worden de gaten kleiner; de koorhelften volgen elkaar dan sneller op. In het 'in saecula saeculorum' is van 'spezzare' geen sprake meer: beide koorhelften zingen dan samen, achtstemmig.

Eerst zingen we de psalm op de wijze zoals de monniken van Solesmes, midden 19de eeuw, ons dat geleerd hebben, 'psalmodiërend', daarna de 8-stemmige versie van Adriano uit 1550. Wij zingen op dezelfde toonhoogte als de psalm van Adriano, en niet de verlaging (bes) zoals hieronder aangegeven, want uit de toonzetting van Adriano blijkt dat vaak harmonisch ongewenst.

1. Laudá-te pú-e-ri Dómi-num : * laudá-te *nómen* Dómi-ni.
2. Sit nómen Dómini benedíctum, * ex hoc nunc, et usque in saéculum. (D² : saéculum.)
3. A sólis órtu usque ad oceásus, * laudábile *nómen* Dómini. (D² : Dómini.)
4. Excélsus super ómnes géntes Dóminus, * et super caelos glória éjus.
5. Quis sicut Dóminus Déus nóster, qui in áltis hábitat, * et humília respicit in caélo *et in térra*?
6. Súscitans a térra inopem, * et de stércore érigens páuperem : (D² : páuperem.)
7. Ut cóllocet éum *cum* principibus, * cum principibus *pópuli* súi.
8. Qui hábitare fácit stérilem in dómo, * mátrém filiórú *laetántem*.
9. Glória Pátri, et Filio, * et Spirítui Sáncto.
10. Sicut érat in princípío, et núnc, et sémper, * et in saécula saeculórú. Amen.

Ziehier een vertaling, genomen uit de STATEN-OVERZETTING, in 1657 bij de weduwe Paulus Aerts van Ravesteyn uitgekomen, in de thans gangbare taal overgebracht, 1895.

Hallelújah. Looft, gij knechten des HEEREN, looft den naam des HEEREN.

2. ^aDe naam des HEEREN zij ¹geprezen, van nu aan tot in der eeuwigheid. *a* Dan. 2: 20.
3. ^aVan ²den opgang der zon af tot haren neder-gang, zij de naam des HEEREN geloofd. *a* Mal. 1: 11.
4. De HEERE is hoog boven alle heidenen; ³boven de hemelen is zijne heerlijkheid.
5. Wie is gelijk de HEERE onze God? ⁴Die zeer hoog woont,
6. ⁵Die zeer laag ziet, in den hemel en op de aarde;
7. ^aDie den geringe uit het stof opricht, [*en*] den nooddruftige ⁶uit den drek verhoogt, *a* 1 Sam. 2: 8. Ps. 107: 41.
8. Om te doen zitten bij de prinsen, bij de prinsen zijns volks.
9. ⁷Die de onvruchtbare doet wonen met een huisgezin, ⁸eene blijde moeder van kinderen. Hallelújah.

1. Hebr.: gezegend.
2. Dat is, door de gansche wereld.
3. Dat is, zij strekt zich verder uit dan de hemel en de aarde doen.
4. Hebr.: die zich zelve verheft met wonen.
5. Hebr.: die zich vernedert om te zien. Alsof hij zeide: hoewel Hij zoo groot is en zoo hoog gezeten, zoo verwaardigt Hij zich nochtans wel, zijn oog te slaan op alle zijne schepselen, en die te regeeren door zijne voorzienigheid.
6. Of, uit den mesthoop; dat is, van eenen kleinen en nederigen staat; gelijk 1 Kon. XVI: 2. Uit den drek verheffen beteekent hetzelfde, zoo hier, als 1 Sam. II: 8. Klaagl. IV: 5. Zie ook Ps. XXII, de aant. op vs. 30.
7. Dat is, die de onvruchtbare vrouwe een huisgezin geeft, terwijl zij tevoren in het geheel geen gezin had.
8. Te weten, zich verblijdende doordien Hij haar kinderen verleent. Zie Ps. LXVIII: 7.

Cantate Domino canticum novum, psalm 95 (prot. 96)

2 Giovanni Gabrieli: à 6, 1597

Venetië: Ioannis Gabrieli was 6 jaar toen Adriano stierf; hij zal dus wel geen leerling van hem geweest zijn. Zijn oom, Andrea Gabrieli was dat wel. Giovanni werd door hem, door deze oom opgevoed. Hij volgde een opleiding tot priester. Toen hij begin 20 was ging hij naar München en kwam onder invloed te staan van Orlando di Lasso. Op 24-jarige leeftijd keerde hij terug naar Venetië en nam daar de taak van Claudio Merulo over als organist in de San Marco. Deze functie oefende hij uit tot hij ziek werd, vijf jaar voor zijn dood. Een jaar nadat hij teruggekeerd was uit München stierf Andrea, in 1585. Giovanni kreeg de gelegenheid enkele taken van zijn oom over te nemen, o.a. mocht hij de officiële muziek van de staat Venetië verzorgen. Hij had derhalve veel contact met de doge, maar hij kreeg niet de leiding van de Capella Ducale. In datzelfde jaar 1585 trad Giovanni ook toe tot de broederschap San Rocco, als organist aan de Scuola. Ook in die functie heeft hij de muzikale verantwoordelijkheid gehad voor vele ceremoniën. Hij verwierf wereldfaam. Giovanni Gabrieli stierf, 51 jaar oud, in 1612.

Van deze moderne psalm uit de Cantiones Sacrae 1597 zijn alleen de eerste twee coupletten getoonzet, zesstemmig. De componist suggereert dubbelkorigheid door steeds andere combinaties te maken van vier stemmen, in contrast met polyfone fragmenten. Dit klinkt als 'klankblokken' op steeds verschillende toonhoogtes.

1 Cantate Domino canticum novum,
cantate Domino omnis terra.
2 Cantate Domino et benedicite nomini
ejus, annuntiate de die in diem salutare
ejus.

1 Zingt den HEERE een nieuw lied, zingt
den HEERE gij gansche aarde.
2 Zingt den HEERE, looft zijnen naam;
boodschap zijn heil van dag tot dag.

Vertaling Statenbijbel 1638 (moderne uitgave)

Stylus Luxurians

'Stylus Luxurians' wordt door Christopher Bernard (leerling van Heinrich Schütz) zo genoemd als hij een moderne, snelle, dissonante en affectvolle compositiestijl aanduidt. Maar daar lijkt in het repertoire van vanavond nauwelijks van sprake. Toch: die term komt ergens vandaan en heeft een bedoeling: vernieuwing en luxueus gemak. In elke compositie van vanavond komt dat wel degelijk voor: 1 In Adriano: na de feitelijke psalm, dus vanaf het 'gloria patri', het steeds dichter naar elkaar toe kruipen van twee vierstemmige koorhelften, die uiteindelijk in elkaar opgaan en een ware, korte, achtstemmige klankorgie vormen. 2 Gabrieli: die steeds zijn afsluitingen omkleurt met majeurtertsen, waardoor de modus (g-dorisch uit de Stylus Gravis) geweld wordt aangedaan, en musicus en toehoorder zich in een permanent vakantieland (Picardië) wanen. 3 Preatorius: die de kerkruimte verandert in een klanktheater: nu eens langzaam, dan weer snel, echoënd in klankblokken over en weer. 4 Sweelinck: die alles overziende de oorspronkelijke modus in stand houdt, maar verrassende madrigalisten toevoegt zoals syncopen of lange versieringsdissonanten, en die de functionele dissonant moderniseert, waardoor hij hem in feite opheft. De Nederlander beheerst volledig de vernieuwingen van zijn Italiaanse voorgangers en Saksische tijdgenoot. De term luxurians smooit tevens de kritiek die behoudende betweters in die tijd menen te kunnen uiten, immers het is een positieve en moderne karakterisering.

Quemadmodum cervus desiderat, psalm 42 (kath. 41)

3a Goudimel, à 4, Franse tekst van Théodore de Beze

3b Michael Praetorius, à 8 duitse tekst (vertaler Fabian Lobwasser)

3c Michael Praetorius, drie bransles uit Terpsichore (1612)

Claude Goudimel was, en is in sommige delen van Nederland nog, zeer populair om zijn vierstemmige zettingen van alle (150) protestantse Hugenotenpsalmen. Zijn harmonieën zijn natuurlijk, functioneel, kleurrijk en een beetje artistiek (hier en daar een majeur of mineur harmonie waar men dat niet verwacht). Goudimel was een van de slachtoffers van de Bartholomeusnacht in Parijs 23/24 augustus 1572.

Van de Vroeg-middeleeuwse Latijnse tekst maakte de protestantse theoloog Théodore de Bče een Franse vertaling/interpretatie. Zijn tekst is onlosmakelijk verbonden met deze melodie. Alle vertalingen zijn parafrases en aanpassingen, ook het in Nederland bekende ‘t Hijgend hert der jacht ontkomen’ uit 1771. Opmerkelijk is dat de Franse dichter wijst op het oor: ‘Zoals men het hert burlen hoort (oit), zo (hoort men) mijn hart zuchten (niet stilletjes, maar hardop).’ Opmerkelijk is ook dat elke melodische lijn een syncope bevat, alsof een marcherende groep bij elke tweede stap van elke regel even stopt en wacht tot hij weer verder mag.

De protestantse psalm werd bekend in Sachsen in de vertaling van de jurist en hoogleraar magister Fabian Lobwasser (1515 – 1585). Hij baseerde zijn vertalingen (1573) niet op de Hebreüsche grondtekst, of op de Latijnse Vulgaat, maar op het Franse Hugenotenpsalter van Clément Marot en Théodore de Bče.

Op Praetorius heeft de Veneziaanse dubbelkorigheid een grote invloed gehad. Het is niet zeker of Praetorius zelf ooit in Venetië is geweest, maar het ontzag voor Gabrieli ten noorden van de Alpen had een iconische omvang bereikt, zelfs toen de componist al lang dood was.

Ainsi qu'on oit le cerf bruire,
Pourchassant le frais des eaux,
Ainsi mon coeur qui souspire,
Seigneur, apres tes ruisseaux,
Va tousjours criant, suyvant
Le grand, le grand Dieu vivant.
Helas donques, quand sera-ce
Que verray de Dieu la face?

Wie nach einer Wasserquelle
ein Hirsch schreiet mit Begier,
also auch mein arme Seele
ruft und schreit, Herr Gott, zu dir;
nach dir, o lebendger Gott,
sie Durst und Verlangen hat;
ach wann soll es denn geschehen,
daß dein Antlitz ich mag sehen?

Confitebor tibi Domine, psalm 111

4 a Goudimel à 4 (melodie mannen 1563, melodie vrouwen 1568)

4 b Sweelinck à 8 (1621)

Jan Pieterszoon Sweelinck werd geboren in mei 1562 te Deventer. Zijn vader Pieter, organist, had namelijk als bastaardkind van een Duitse priester/organist geen achternaam. Jan Pieterszoon kreeg de achternaam van zijn moeder Else, dochter van de Deventer stadschirurgijn Mr. Johan Hendricksz. Sweelinck.

De familie vertrok naar Amsterdam in 1564. Pieter werd organist in de Oude Kerk tot 1573, toen hij stierf. Hij werd opgevolgd door Cornelis Boscoop (die op basis van de Souterliedekens 50 psalmen meerstemmig toonzette) maar die in oktober van hetzelfde jaar kwam te overlijden. Wie toen Boscoop opvolgde is niet bekend, de jongeman Sweelinck was toen nog maar 12 jaar oud. In 1580, 18 jaar oud, kreeg hij wel een organistenaanstelling in de Oude Kerk.

Johann Mattheson meldt in zijn Ehren-Pforte 1740 dat Sweelinck in Venetië gestudeerd zou hebben, maar daar zijn geen verdere aanwijzingen voor. Wel schijnt Sweelinck een derde druk van de 'Istitutioni Harmoniche' van Gioseffo Zarlino (leerling van Adriano) goed gekend te hebben, zo blijkt uit zijn (Sweelincks) Kompositionsregeln.

Pas in 1602, dus toen hij 40 was, verschenen zijn eerste psalmen. Sweelinck heeft alle 150 psalmen meerstemmig getoonzet, gepubliceerd in vier afleveringen: 1604, 1613, 1614 en 1621, het jaar van zijn dood. Daarvan zijn er 13 achtstemmig.

Een wezenskenmerk van renaissancemuziek is de dissonantformule, vaak voorkomende aan het einde van een fragment, maar ook soms tussendoor. Aan het einde van de 16de eeuw nam dit fenomeen bizarre vormen aan. Bijvoorbeeld in het madrigaal 'Date mi pace di miei duri pensieri' van Giaches de Wert schuurt de stem die 'duri' zingt tegen een andere stem aan, die maar niet wijken wil, die vasthoudt en de dissonant in stand houdt, als een kwellende gedachte, en pas na lang lijden oplost. Of het tegenovergestelde, in de Seelinckpsalm *wacht* de voice die de dissonant veroorzaakt en stelt hem zolang uit totdat een andere stem al de oplossing brengt. Dan menen wij allen (zangers en toehoorders), gewend aan het cliché, een dissonant te horen, maar feitelijk klinkt die niet.

Frans: Théodore de Bèze 1543, Nederlands: Petrus Datheen 1566.

Du Seigneur Dieu en tous endroits,
En l'assemblée des plus droits,
De chanter í Dieu coustumičre,
La gloire je confesseray,
Et sa louange annonceray,
D'une affection tout entire.

Du Seigneur sont grands les effects:
Et qui bien contemple ses faits
Vray contentement y rencontre.
Ce n'est que gloire et majesté
De ce qu'il fait et sa bonté
Par tout eternellement semonstre.

God heeft door Zijn daden niet slecht,
Een gedachtenis opgerecht
Zijner goedigheid zeer genadig.
Hij spijst, die Hem vrezen eerbaar,
En Zijn verbond, dat blijft hiernaar
Eeuwiglijk vast ende gestadig.

Den Zijnen maakt Hij bekend hier
Zijn daden, en geeft goedertier
Tot erfgoed der heidenen landen.
De waarheid en gerechtigheid,
Welke blijven in eeuwigheid,
Zijn t' zaam de werken Zijner handen.

Zijn geboden louter en klaar
Zijn oprecht, ook is Zijn woord waar;
Die vast staan zullen en beklijven.
Hij heeft Zijn volk verlost met kracht,
En een bond te wege gebracht,
't Welk bestendig en vast zal blijven.

Heilig en heerlijk is Zijn Naam,
Ook zal Godes vreze bekwaam
't Begin der rechte wijsheid wezen.
Hij is wel kloek ende wel vroed,
Die God vreest en Zijnen wil doet,
Die wordt in eeuwigheid geprezen.

Den lof en prijs gans overal
Met harte vrij ik roemen zal
Mijns Heeren en Gods van hier boven.
In Zijn gemeente zeer bekwaam,
Daar de vromen komen te zaam,
Zal ik den Heer danken en loven,

Gods werken zijn groot ende goed,
Wie die waarneemt met harten vroed,
Die heeft daarin een groot behagen.
Wat Hij maakt is heerlijk en zoet;
Dies Zijn gerecht'heid zal en moet
Vast blijven ten eeuwigen dagen.

The Syndics' Chapel

The Syndics' Chapel hield op 22 december 2013 zijn eerste 'openbare uur' met kerstmuziek. Bij dit ensemble staat het repertoire uit de laatrenaissance en de vroegbarok centraal. Van Benthem noemt zich 'magister' hetgeen eerder 'muziekleraar, hoofd van een muziek groep, muzikaal leider' betekent, dan 'dirigent'. Het ensemble repeteert wekelijks, dinsdagavond, en houdt regelmatig 'openbare muzikale uren'.

SOPRAAN

Helbertijn Krudop, Annelies Jonkers, Anne Eringa

ALT

Coosje Kempers, Attie Traudes, Riens van Goudoever

TENOR

Eduardo Lopez Cabello, Rienk Blom, Kees Terlouw

BAS

Harry Geurts, Hessel Castricum, Guido Veuger, Wouter Hager

ZINK / CORNETTS

Geert-Jan van der Heiden, Josée Zuiver

TROMBONE / SACKBUTTS

Otto Tubergen, Michiel Boeken, Marcel Hesselink

TECHNIEK, BEELD EN GELUID

Evert de Cock

MAGISTER

Henk van Benthem

'Wij vragen u niet te applaudisseren. Volgens ons is 't een vreemde eend in de bijt, het hoort niet bij de 16de en 17de eeuw. Het komt in de plaats van woorden, van tekst en geschreeuw. Ja, ook stil zijn tijdens het musiceren was niet geboden. Dat u niet praat tijdens ons zingen waarderen we, want daaruit blijkt uw aandacht voor wat de componist gemaakt heeft en wat wij trachten te realiseren. Roept u 'bravo', 'goed gedaan', 'lekkerr' of vergelijkbare woorden van waardering in plaats van 'applaus'.

De kerkruimte waarin u zich nu bevindt is oorspronkelijk een lakenhal (Du. Gewandhaus), een onderdeel van een complex waartoe ook het hoekpand met de Staalstraat behoort. Om de kwaliteit van de wolproductie te waarborgen werden er staalmeesters aangesteld. Zij keurden de stalen. Rembrandt heeft in 1662 dit college geportretteerd. 'De staalmeesters' vertaald in het Engels: 'the syndics'. 'The Syndics' Chapel' is dus 'de muziekkapel van de staalmeesters.

Volgende project

Het volgende openbare muzikale uur is op 15 april 2014, de dinsdag in de lijdensweek, ook om 21 uur in de Engelse Episcopale Kerk, Groenburgwal 42 Amsterdam.

De Chapel zingt dan de Johannespassion van Leonhart Lechner (1593) en enkele lijdensmotetten van Heinrich Schütz.

Het concert vandaag is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van 'De Oude Stadt'.

Programma is tevens bewijs van toegang.